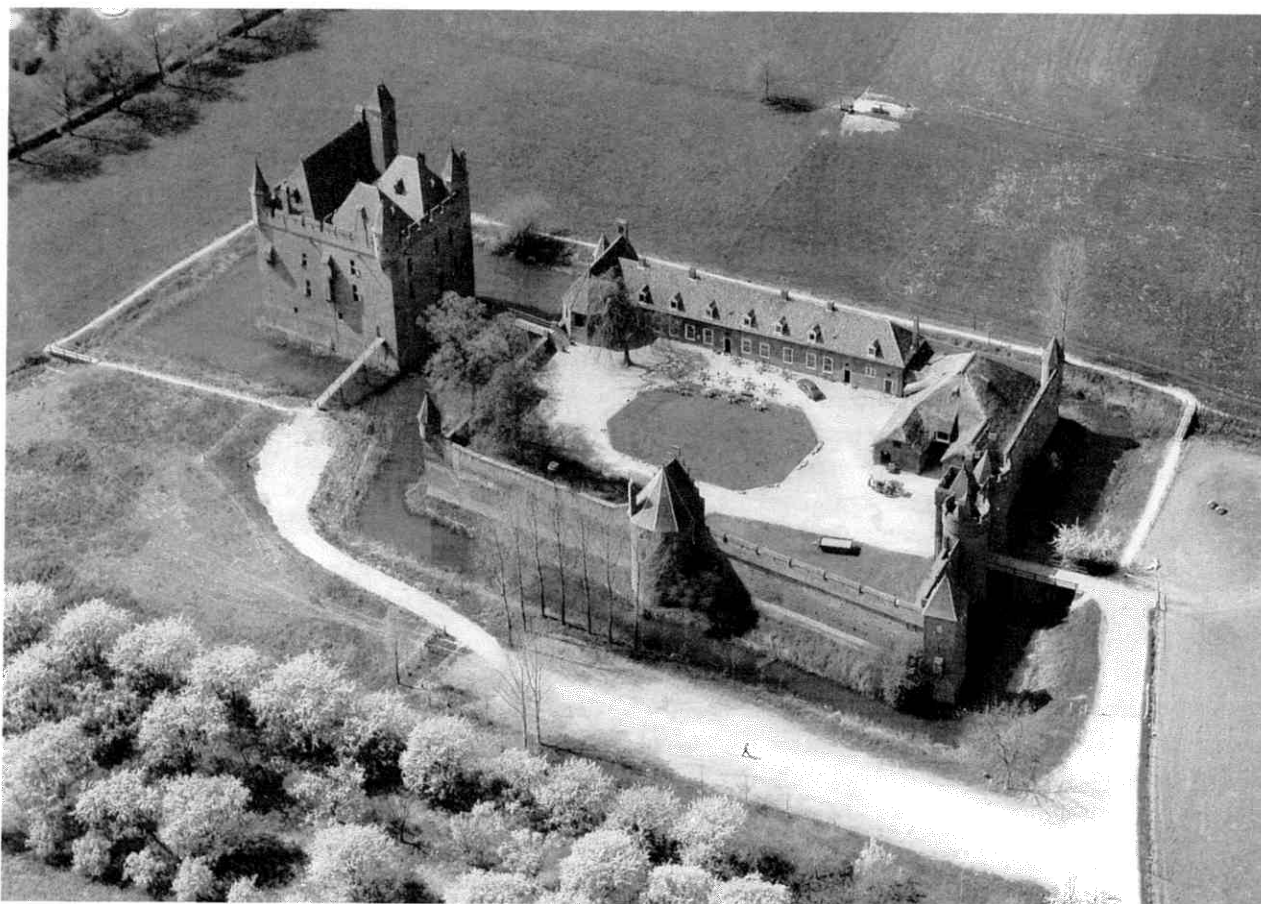


Een kijkje achter de kantelen

Op bezoek bij Hans Janssen,
bijzonder hoogleraar kasteelkunde in Utrecht

DOOR

ERIK WEBER* EN JOKE BATINK**



Luchtopname van Kasteel Doornenburg, in de kop van de Betuwe.

Aan het einde van de zomer [van 1996] zijn twee redacteuren van *Fibula* op bezoek geweest bij Prof. Drs. H.L. Janssen, bijzonder hoogleraar kasteelkunde aan de Rijksuniversiteit in Utrecht en stadsarcheoloog in Den Bosch. Ze hebben hem gevraagd naar zijn werkzaamheden en kregen een interessant verhaal over de kasteelkunde te horen.

* (1970), NJBG-lid, studeert communicatiewetenschap aan de UvA.

** (1962), studeerde geschiedenis in Nijmegen.

Hoe bent u zo in de kasteelkunde terechtgekomen?

Tja ..., ik heb wat dat betreft een zwervend bestaan gehad. Ik ben van oorsprong historicus. Eigenlijk was ik in het begin van mijn studie vooral geïnteresseerd in de nieuwste geschiedenis. Daar was ik misschien wel in verder gegaan, maar door allerlei strubbelingen kwam ik vrij toevallig bij Middeleeuwen terecht. Dat vond ik overigens ook wel interessant. Na mijn kandidaats heb ik me verder toegelegd op middeleeuwse geschiedenis. Op het moment dat ik studeerde, liep in Utrecht ook de heer Renaud rond. Die was in 1965

net lector in de kasteelkunde geworden. In 1973 werd hij buitengewoon lector en later is hij tot buitengewoon hoogleraar in de materiële cultuur van de Middeleeuwen benoemd.

Ik ben bij hem colleges gaan volgen en ik begon het steeds interessanter te vinden. Al na vrij korte tijd ben ik door Renaud gevraagd om op de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) als studentassistent te komen werken. Alhoewel ik op dat moment nog niet zo vreselijk veel wist van kastelen, heb ik dat aanbod aangenomen. Het was echt pionierswerk in die tijd en dat trok me wel aan. Tijdens mijn studie ben ik jarenlang studentassistent van Renaud geweest en ik heb vanaf 1968 heel wat kasteelopgravingen meegemaakt. Zo ben ik van het een in het ander gerold.

Ik ben uiteindelijk afgestudeerd in de middeleeuwse geschiedenis, op een historisch aspect van het kasteelonderzoek. Middeleeuwse archeologie als studierichting bestond in die tijd nog niet. Na mijn afstuderen kon ik een vervolgopdracht krijgen en kreeg ik een beurs voor twee jaar. Tegelijkertijd had je wel de verplichting om uit te kijken naar een baan. Voordat die twee jaar goed en wel verstreken waren, deed zich daar een mogelijkheid toe voor. De gemeente Den Bosch mocht een stadsarcheoloog aanstellen en dat ben ik toen geworden. Dat was in 1977. Ik was een van de eerste stadsarcheologen in die tijd, na Utrecht, Amsterdam en Rotterdam. Lange tijd zijn de kastelen toen min of meer uit het zicht verdwenen. In 1987 heeft de Nederlandse Kastelenstichting (NKS) opnieuw de bijzondere leerstoel kasteelkunde ingesteld. Na de pensionering van prof. Renaud was deze functie een tijdje vacant. Ik heb toen deze leerstoel aanvaard en zo de draad van het kastelenonderzoek weer opgepakt.

Wat zijn uw werkzaamheden als hoogleraar kasteelkunde?

Ik kan eigenlijk maar weinig tijd aan kasteelkunde besteden, want ik ben hoogleraar voor één dag in de week. De meeste tijd ben ik werkzaam in Den Bosch. In mijn tijd als hoogleraar geef ik colleges over de ontwikkeling van de Nederlandse kastelen tegen de achtergrond van de ontwikkelingen in West-Europa. Het is een bijvak dat gevolgd kan worden door alle studenten van de faculteit letteren in Utrecht. Er komen ook wel eens studenten van andere universiteiten. De studenten zijn van allerlei studierichtingen: Frans, Engels, kunstgeschiedenis, geschiedenis. Het college is heel algemeen omdat het op heel verschillende studenten afgestemd moet worden. Dat is wel

een uitdaging en levert vaak heel onverwachte vragen op.

Ik neem de studenten wel eens mee naar een kasteel of naar een kasteelopgraving. Dat kan ook een andere opgraving zijn, want het dient er eigenlijk toe om te laten zien hoe een opgraving werkt.

Daarnaast probeer ik natuurlijk nog wel wat onderzoek te doen, maar daar blijft bij twee gecombineerde banen niet veel tijd voor over. Op dit moment zijn we bezig met een groot boek over de geschiedenis van het Nederlandse kasteel "1000 jaar kastelen in Nederland". Dat wordt het jubileumboek van de NKS. Het levert heel wat regelwerk op om zo'n boek voor elkaar te krijgen.

Soms levert het combineren van deze twee banen ook voordelen op. Het blijkt dat vooral in Brabant iedereen die wat met kastelen te maken heeft, de neiging heeft om bij mij te rade te komen. Ik ben dan ook veel beter op de hoogte van het archeologisch kastelenonderzoek in Brabant dan van dat elders. We zijn op dit moment met de ROB bezig met een opgraving in Gemert. Dat is een zeer interessant kasteel met een raadselachtige hele grote houten toren. Daar ben ik heel nauw bij betrokken.

Wat spreekt u aan in kastelen? Is het de romantiek?

Daar ben ik nu juist niet gevoelig voor, voor die romantiek. Wat mij boeit, als archeoloog, is dat het kasteel een gesloten leefgemeenschap is. Een opgraving in de stad levert wat dat betreft veel meer problemen op omdat je een klein stukje bekijkt uit een veel grotere eenheid. Dat geeft veel problemen bij de interpretatie van de vondsten. Daarnaast zijn kastelen bewoond door de elite en die zijn vaak in de schriftelijke bronnen terug te vinden. Zo kun je de bewoners van het kasteel beter in hun sociale context plaatsen. Verder is het terrein van het kasteel zelf ook goed af te bakenen: het wordt omgeven door een gracht. Het is de uitdaging om een zo goed mogelijk totaalbeeld te krijgen hoe die leefgemeenschap daarbinnen functioneerde. En dat is soms ook mogelijk. Als je de juiste vragen stelt en de middelen hebt, kun je heel interessante dingen zeggen over de samenlevingsverbanden.

De Delftse stadsarcheoloog Epko Bult bijvoorbeeld heeft kans gezien om verschillende sociale groepen in beeld te brengen aan de hand van opgravingen van het afval van het kasteel Polanen. Ook de recente opgraving van het Huis ter Kleef biedt goede mogelijkheden op dit terrein [zie ook Fibula 2, 1996, red.]. Zo zien we dat de archeologie en de geschiedkunde elkaar goed aanvullen; ook dat fascineert me buitengewoon.

Waren steden en kastelen in de Middeleeuwen zeer gescheiden leefwerelden of bestonden er ook raakvlakken?

... aan het einde van de Middeleeuwen zien we de ontwikkeling dat rijke patriciërs [kooplieden] weer naar het platteland gaan. Die gaan dan nieuwe kastelen stichten. Het kasteel is in dat geval vooral een symbool van status. En dat brengt ons op het punt van de verdedigbaarheid. Een kasteel kenmerkt zich door het combineren van bewoonbaarheid en verdedigbaarheid. Die patriciërs bouwden natuurlijk niet in eerste instantie om de verdedigbaarheid, maar het moest er wel naar uitzien alsof het daar om ging. Die verdedigbaarheid was meer show dan werkelijk functioneel. Maar het ingewikkelde is nu dat als die show goed opgevoerd is, het kasteel ook echt goed verdedigd kan worden. Voor een juist begrip van een kasteel moet je dan ook de façade in de beoordeling meenemen. Niet alleen alles wat kanonnenvuur kan weerstaan is een kasteel, want dan zou slechts een heel klein gedeelte van de bouwwerken zo genoemd kunnen worden.

Er worden eindeloze discussies gevoerd over dit aspect. Een voorbeeld is het 14de-eeuwse Bodiam Castle, gebouwd in de nadagen van de kastelenbouw. Er werd altijd gezegd dat een oude ijzervreter uit de 100-jarige oorlog dit kasteel aan de kust heeft laten bouwen ter verdediging van het vaderland en de koning. Later gingen er stemmen op dat het een showkasteel zou zijn; de gracht kon je in een dag laten leeglopen, de deur sloeg je met gemak in en als je de schietgaten gebruikte, dan schoot je je eigen toren in puin. Bovendien bleek de ijzervreter ook nog een pennenliker te zijn geweest, die zich via een goed huwelijk omhooggewerkt had.

Dat was dan misschien wel waar, maar men moet niet vergeten dat deze generaal het gewenste prestige alleen kon verkrijgen als die burcht echt militair effectief was. Het zal wel degelijk zijn bedoeling zijn geweest een verdedigbare burcht te bouwen. Dat de burcht niet zo stevig in elkaar zat, kwam omdat de metselaars het werk waarschijnlijk verlerd waren en de uitvoering wel erg onhandig was.

U bent in Nederland de enige hoogleraar kasteelkunde. Heeft u in het buitenland nog collega's?

Ja, er is er eentje, in Basel: Werner Meier. Die is aangesteld door de "Schweizerische Burgenverein", een beetje te vergelijken met de Nederlandse situatie. Kasteelonderzoek wordt verder wel in allerlei mogelijke verbanden verricht, meest door instellingen voor monumentenzorg, maar aan de universiteiten gebeurt er weinig op dat terrein.

U was laatst te horen in het radioprogramma OVT. Is er veel van dergelijke belangstelling voor uw vak?

In de media heeft een kasteel een fascinerende klank. Toen ik in 1992 mijn oratie hield was daar veel belangstelling voor. Hoe kon iemand nu zo serieus met een hobby bezig zijn? Er waren toen allerlei mensen die me wilden interviewen, van regionale en landelijke dagbladen tot lokale en nationale radio.

In de oratie ben ik tot slot vooral ingegaan op de toestand van de kastelen in Nederland. Ik heb toen gezegd dat het op bepaalde terreinen nogal zorgwekkend was. Dat was een mooie gelegenheid om dat onderwerp onder de aandacht te brengen.

Wat is de hedendaagse functie van een kasteel?

Een kasteel kan een tastbare herinnering aan de Middeleeuwen zijn. Het is nuttig die te hebben. Voor het grote publiek is het echter vaak een herinnering aan een verleden dat het verder absoluut niet kent. Men heeft vaak een heel romantische beeld. Die romantiek is op zich probleem. Maar in de afgelopen 20 jaar is het geschiedenisonderwijs in zoverre weggevallen dat men niet voldoende weet meer heeft van de chronologie van de gebeurtenissen en niet voldoende het besef heeft dat geschiedenis een continue proces van verandering is. In die zin is de romantiek wel een probleem. Kastelen vallen nu vaak in een soort sprookjesachtige sfeer en worden als iets tijdloos ervaren. Het kasteel is verhuisd uit de werkelijke geschiedenis naar het rijk van het sprookje. Daar leidt het een risikant bestaan.

Maar als we willen dat een kasteel een reëel beeld geeft van de Middeleeuwen, dan stuiten we meteen op het probleem dat eigenlijk geen enkel kasteel in Nederland meer geheel uit originele middeleeuwse elementen bestaat. Dat komt omdat het in Nederland bij restauratie niet zozeer gaat om bewaren van het oorspronkelijke materiaal (zoals dat in Engeland het geval is), maar om de reconstructie van hoe men denkt dat het geweest is. Soms gaat het de architect ook meer om de eigen creativiteit dan om het historisch verantwoorde. Vooral als er meerdere restauraties achter elkaar hebben plaatsgevonden kunnen er vreemde toestanden ontstaan. Kasteel Heeswijk is daarvan een curieus voorbeeld. Dat middeleeuwse kasteel is met neogotische elementen gerestaureerd. In de jaren 50 is het hersteld. De architect heeft toen deze neogotische restauraties weggehaald; die vond hij niet mooi. Hij heeft er mooie regelmatige 18de-eeuwse ramen in gezet. Bij een volgende restauratie werd de gevel weer aan die ramen aangepast. Er zijn door die werkwijze slechts enkele vierkante meters origineel materiaal over in Nederland. En dat vind ik een groot probleem.

Maar het proces van verandering van een kasteel is ook toch ook geschiedenis?

Ja, dat kun je natuurlijk ook zeggen, maar dan moet je je per object afvragen waar het om gaat, wat er overgeleverd moet worden aan het nageslacht. En die paar stukken middeleeuws metselwerk die er nog overgeleverd zijn, daar moet je met je tengels van afblijven. Dat gebeurt dus niet. Ik zie het hier in de stad gebeuren. Nog dagelijks worden middeleeuwse huizen gesloopt. De 19de-eeuwse gevel wordt netjes bewaard, maar het middeleeuwse huis daarachter mag zomaar gesloopt worden. Dat gebeurt soms in het kader van een officiële restauratie. Er worden soms hele verkeerde prioriteiten gesteld. De bouwhistorie heeft zich ook nauwelijks met kastelen kunnen bezighouden omdat er zo weinig overgebleven is. En niet alleen is er weinig materiaal over, er is ook weinig gedocumenteerd.

Is herbouw in het Archeon dan geen idee? Dan kun je wèl proberen om een historisch verantwoord kasteel aan het grote publiek te laten zien.

Misschien is dat inderdaad het enige wat je nog kunt doen: een echt betrouwbare reconstructie in het Archeon zetten. Maar dan kom je weer bij het probleem dat Archeon niet bedoeld is als educatieve en betrouwbare reconstructie maar als pretpark. Het richt zich dus (gedwongen door de bank) niet naar het oorspronkelijke historische beeld maar naar het beeld dat het publiek al heeft, namelijk het sprookje van de

Middeleeuwen. Dus zo continueren we het valse beeld als het echte beeld. Voor het echte beeld is dan geen plaats meer.

Dat is toch mijn fascinatie en mijn belangrijkste drijfveer: te laten zien hoe het er in het echt uitgezien heeft. Beter gezegd: wat ik denk dat het geweest is, want dat is op zich natuurlijk ook een reconstructie; maar dan wel gebaseerd op zoveel mogelijk feiten en niet alleen als sprookje.

Wat is tenslotte uw favoriete kasteel?

Het meest fascinerend vind ik een kasteel dat zoveel mogelijk origineel is. Endat zijn er zoals we zagen niet zo veel. Slot Loevestein vind ik erg mooi, omdat het nog zo compleet is. Wat dat zelfde betreft en wat betreft omgeving vind ik verder 's Heerenberg mooi. Je kunt je daar met een beetje fantasie nog wel voorstellen hoe het er in de 18de eeuw uitgezien heeft. Daar mag je dan verder toch ook kasteel Ammersoyen wel bij optellen. Het is een middeleeuwse optrek in zijn uiterlijk van rond 1600. Het is alleen jammer dat ze daar van binnen zoveel gerestaureerd hebben. Dat is overigens met de beste bedoelingen gebeurd, maar als dat niet was gedaan dan hadden we daar een mooi, voornamelijk 17de-eeuws kasteel gehad. Verder is wat betreft het uiterlijk kasteel Doornenburg wel mooi. Maar dat is pure herbouw.

We willen dhr. Janssen hartelijk danken voor dit interview.